

Mistä Suomen talouskasvu alkoi?'

Olli Poropudas

Abstrakti

Artikkelin tarkoituksena on vastata kysymykseen, miksi Suomen (Venäjän keisarikuntaan kuuluneen Suomen suuriruhtinaskunnan) talouskasvu käynnistyi 1800-luvun jälkipuolella (1860–1913). Talouskasvu on määritelty bruttokansantuotteen lisääntymiseksi henkeä kohti. Artikkelissa todetaan, että Suomen talouskasvu toteutui pitkälle Adam Smithin ja Karl Marxin kasvuteorioiden mukaisesti. Suomen talouskasvu käynnistyi kahdessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa, 1860–1880 -luvuilla kasvun takana oli viennin, toisessa vaiheessa – 1880-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan – kotimarkkinoiden laajeneminen. Keskeisin ja kaiken taloudellisen toiminnan läpituokeva tekijä oli siirtyminen markkinatalouteen, jonka ytimenä olivat maatalouden kaupallistuminen sekä sen ja teollisuuden välinen vaihto. Markkinatalouteen siirtymisen taustalla oli Venäjän politiikan muutos, joka oli seurausta keisarikunnan tappiosta Krimin sodassa 1853–1856. Aikaisemman tutkimuksen metsäsektori-, teknologia- ja institutionaalinen tulkinta tarjoavat välttämättömät ainesosat Suomen 1800-luvun talouskasvun käynnistymisen selittämiseksi. Kuitenkaan mikään niistä ei yksin eikä yhdessäkään tunkeudu riittävän syvälle muutoksen syihin. Uusmarxilaisen tutkimuksen tulkintalinja on korostanut kapitalistisen kehityksen kielteisiä puolia. Mutta tulkintalinja projisoi nykyisyyden menneisyyteen, so. menneisyys ajatellaan nykyisen kaltaisena. Verrattuna merkantilistisen politiikan kuristamaan omavaraiseen maatalouteen kapitalistinen markkinatalous on edistyksellinen ilmiö. Markkinataloutta on kiittäminen maamme talouden nykyisestä vahvasta suorituskyvystä ja sen tuomasta korkeasta elintasosta.

Johdanto

Tämän artikkelin tavoitteena on koota tulkintoja Suomen talouskasvun käynnistymisestä yhdeksi systemaattiseksi kokonaisuudeksi. Artikkelini keskeinen väite on, että siirtyminen markkinatalouteen käynnistää

talouskasvun.

Talouskasvu on ihmisten hyvinvoinnin ja pitkän eliniän keskeinen perusta. Kaikki maat eivät ole kuitenkaan päässeet yhtä pitkälle taloudellisessa kehityksessä, eivätkä siten voi tarjota samanlaisia elämisen edellytyksiä kaikille kansalaisilleen. Talouskasvun taustatekijöiden tunnistaminen – vaikkapa vain yhden maan tapauksen pohjalta – voi auttaa kehittymättömien maiden hyvinvoinnin kehittämistä.

Suomi on maa, jonka talouden tehokkuus, väestön elintaso, koulutustaso ja elinikä ovat maailman korkeimpia. Vielä 1800-luvulla Suomi – so. Venäjän keisarikuntaan kuuluva Suomen suuriruhtinaskunta – oli köyhä, kehittymättömän alue. Maamme talouden nousu käynnistyi 1800-luvun puolenvälin tienoilla. Vuosina 1820–1860 tuotannon kasvu henkeä kohti oli 0,3–0,4 prosenttia vuodessa, mutta 1860–1913 1,2–1,9 prosenttia, maailmansotien välillä ja jälkeen ajoittain yli 3, jopa yli 4 prosenttia. (Hjerppe 1990, 20–21) Mitä siis tapahtui –, miksi kasvu käynnistyi?

Aikaisemmat tulkinnat

Suomen talouskasvun käynnistyminen ja siihen vaikuttaneet tekijät ovat olleet vuosikymmeniä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen agendalla. Aikaisemman tutkimuksen tulokset voidaan pelkistää neljään tulkintalinjaan. Metsäsektoritulkinnan mukaan Suomen talouskasvun käynnistyi Länsi-Euroopan puutavaramarkkinoiden laajenemisen lisätessä suomalaisen metsäteollisuuden tuotteiden kysyntää (esim. Kuisma 2008). Tulkinta on hallinnut ja hallitsee edelleen (ks. esim. Väyrynen 2012, 266) suomalaista keskustelua.

Teknologiätulkinnan mukaan kasvu käynnistyi uusien koneiden sekä tuottavuutta nostavan teknologian käyttöönoton seurauksena. Kasvu lähti käyntiin ensin kapeilla aloilla, leviten vähitellen laajemmin muille aloille. Tämä vauhditti teknologisten uudistusten vaikutusta talouteen. Samanlaisesti käynnistyi rakennemuutos, joka nosti tuottavuutta koko taloudessa resurssien siirtymässä alhaisen tuottavuuden maataloudesta korkeamman tuottavuuden teollisuuteen (Hjerppe 1990, 24, 40). Kansainvälisessä taloushistorian tutkimuksessa teknologiätulkinta liittyy usein teollisen vallankumouksen käynnistymisen ja leviämisen selittämiseen (esimerkiksi Mokyr 2002). Institutionaalinen tulkinta liittyy kasvun käynnistymisen talouspolitiikassa

tapahtuneeseen käänteeseen kohti liberalismia, joka vapautti teollisuuden kehityspotentiaalin merkantilismin kahleista (Rasila 1982a). Myös instituti-onaalinen selitys saa laajasti tukea kansainvälisestä tutkimuskirjallisuudesta (esim. Acemoglu ja Robinson 2012).

Uusmarxilaisessa tulkintalinjassa on korostettu toteutuneen kehityksen kapitalistista luonnetta ja sen kielteisiä puolia, muusta kansantaloudesta irrallista tuotantorakennetta, tuottavuuden epätasaista kehitystä ja ulkoista taloudellista riippuvuutta, tulojen epätasaista jakautumista sekä vallan ja vaurauden keskittymistä (esim. Kosonen ym. 1979). Tämän tulkinnan mukaan Suomen talouskasvu oli kapitalistisen suurteollisuuden aikaansaannos, ja kapitalistinen suurteollisuus myös hyötyi siitä yksipuolisesti (Kekkonen 1987, 341).

Aikaisempi tutkimus tarjoaa ainekset Suomen talouskasvun käynnistymisen selittämiseksi. Mikään tulkintalinja ei kuitenkaan selitä tyhjentävästi käynnistymisen eri vaiheita ja näkökulmia. Artikkelini ajatus on, että siirtyminen markkinatalouteen muodostaa punaisen langan, joka sitoo selitykset yhdeksi kokonaisuudeksi.

Rajaukset, aineisto ja artikkelin jäsenmys

Rajaan tarkasteluni vuosiin 1860–1913. Kuten todettua, Suomen talouskasvu käynnistyi 1800-luvun puolivälissä. Noiden viidenkymmenen vuoden aikana markkinatalouden dynamiikka juurtui talouteen, ja kapitalismi – Suomelle ominainen markkinatalouden muoto – alkoi laajentua nopeasti. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen kehitys jatkui aikaisempaa uraa aina 1960–1970-luvuille asti, jolloin teollinen kapitalismi vasta löi viimeisen naulan vanhan maatalousyhteiskunnan arkkuun (esim. Granberg 2004, 176–178; Ojala ja Karonen 2006, 106; vrt. Williamson 1996). Viidenkymmenen vuoden jakso riittää myös testaamaan aikaisemman tutkimuksen tuottamien tulkintojen toimivuutta.²

Käyttämäni empiirinen aineisto on pääasiassa aiheeseen liittyviä talous- ja poliittisen historian tutkimuksia ja taloustilastoja. On luonnollista, että kun aihe on ollut pitkään tavalla tai toisella suomalaisen historiallisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen agendalla, on siihen liittyvistä teemoista olemassa paljon ja usein päällekkäisiä tutkimuksia.³

Artikkelini etenee seuraavasti. Seuraavassa luvussa kuvaan miten klassisen poliittisen taloustieteen tunnetuimmat edustajat Adam Smith ja Karl Marx näkivät aika-istodistajina taloudellisen kasvun käynnistymiseen vaikuttavat tekijät ja missä määrin Suomen teollistuminen toteutui heidän näkemystensä mukaisesti. Kolmannessa luvussa esitän oman tulkintani Suomen talouskasvun käynnistymisen syistä. Neljännessä luvussa tarkastelen, miksi talouskasvu ei käynnistynyt aikaisemmin. Viimeisessä luvussa tiivistän artikkelini tulokset ja arvioin aiheesta aikaisemmin esitettyjä tulkintoja.

Klassikoiden kasvuteoria ja Suomen teollistuminen

Klassikot

Vakiintuneen määritelmän mukaan taloudellisella kasvulla tarkoitetaan henkeä kohti lasketun bruttokansantuotteen lisääntymistä. Kasvun saa aikaan tuottavuuden nousu eli sen tuotannon määrän nousu, jonka kukin työntekijä pystyy saamaan aikaan määrättyllä aikavälillä. Tämä kansantalouden tilipitoon perustuva laskentatapa koskee pääasiassa talousyksiköiden välisiä markkinoilla tapahtuvia taloustoimia. Kuitenkin useimmiten myös omaan käyttöön tuotetut maataloustuotteet, metsätaloustuotteet ja rakennukset sisältyvät laskelmiin. (Hjerpe 1988, 17–18).

Adam Smithin (1723–1790) mukaan tuottavuuden nousu riippuu erikoistumisesta, työnjaosta, vaihdosta ja markkinoista. Erikoistuminen tarkoittaa, että tuottajat luopuvat tuottamasta kaikkea kuluttamaansa. Sen edellytyksenä on, että tuottaja voi vaihtaa erikoistuneen tuotantonsa tuotteita tarvitsemiinsa muiden tuottajien tuotteisiin. Tuottajan erikoistumisen aste riippuu työnjaon laajuudesta, eli siitä missä määrin kukin tuottaja on luopunut omavaraisuudesta ja erikoistunut vain yhden tai muutamien tuotteiden tuottamiseen. Samalla hänen on voitava luottaa siihen, että hän saa markkinoilta ne tuotteet, joita hän tarvitsee, mutta joita hän ei itse tuota.

Tuottajan erikoistuminen lisää erikoistuneen tuotteen tuotannon määrää. Tuotannon laajetessa työntekijöiden työtehtävät yksinkertaistuvat, jolloin on mahdollista ottaa käyttöön koneita. Koneet helpottavat ja nopeuttavat työtehtävien suorittamista ja näin moninkertaistavat työntekijöiden tuottavuuden. Koneiden hankinta on mahdollista kuitenkin vain tuottajille,

joilla on riittävästi pääomaa. Jokainen pääoman omistaja tahtoo sijoittaa pääomansa niin, että tuloksena on maksimaalinen tuotanto. Sen hän voi tehdä kehittämällä työntekijöidensä välistä työnjakoa ja hankkimalla tehokkaita koneita. Työnjako ja koneiden tehokkuus riippuu tuottajan käytössä olevan pääoman määrästä. Työntekijöiden tuottavuus on sitä suurempi mitä enemmän tuottajalla on pääomaa. (Smith 1933, 5–23, 339–340, 550)

Kasvuanalyysissaan Smith ei tee juuri eroa käsityöläisen ja kapitalistin välillä, – molemmat ovat pääoman omistajia. Karl Marx (1818–1883) sen sijaan korostaa näiden kahden pääoman omistajan eroa työn tuottavuuden kasvun näkökulmasta. Käsityöläinen perustaa toimintansa olemassa olevien markkinoiden kysynnän tyydyttämiseen. Kapitalisti ei ole varsinaisesti kiinnostunut tuotannosta, vaan siitä, että hän saa mahdollisimman hyvän tuoton sijoittamalleen pääomalle sekä siitä, että hän voi jatkuvasti kasvattaa pääomansa määrää. Tuotannon laajentaminen ja työn tuottavuuden nostaminen ovat keinoja, joilla pääoma tuottaa pääomaa, eli kasautumisen jouduttamiskeinoja. Lisäarvon yhtämittäinen muuttuminen takaisin pääomaksi ilmenee tuotantoprosessiin sisältyvän pääoman määrän kasvuna. Tämä puolestaan kasvattaa tuotannon mittakaavaa ja muuttaa pääoman teknillistä kokoonpanoa. (Marx 1957, 577–580)

Suomen teollistuminen 1860–1913

Smithin ja Marxin kasvuteorioissa taloudellinen kasvu on teollisen tuotannon kasvua. Vuosina 1860–1913 Suomen kasvu perustuikin nimenomaan teollisuuden laajenemiseen. Koko bruttokansantuotteen volyymin kasvu oli vuosina 1860–1890 2,2 prosenttia vuodessa ja vuosina 1890–1913 2,0 prosenttia. Teollisuuden vastaavat kasvuluvut olivat 5,0 ja 5,3 prosenttia (Hjerppe 1988, 41, 65). Teollisuuden ja teollisen käsityön osuus bruttokansantuotteesta nousi kahdeksasta 19 prosenttiin, osuus työllisyydestä kuudesta 14 prosenttiin (Hjerppe 1988, liitetaulukot). Kasvu oli klassikoiden teorian mukaista, eli nopeinta kapitalistisessa tuotannossa. Kun teollisen käsityön työllisyys kasvoi vuosina 1860–1913 1,6-kertaiseksi, oli teollisuuden kasvu samana aikana 8,1-kertainen. Teollisuuden osuus teollisuuden ja teollisen käsityön työllisyydestä nousi vajaasta puolesta neljään viidesosaan (Hjerppe

1981, 219).

Teollisuuden sisällä toiminta keskittyi suuriin yksiköihin. 5–10 hengen toimipaikkojen osuus kaikista teollisuuden toimipaikoista oli 73 prosenttia vuonna 1860, mutta 33 prosenttia vuonna 1913. Työllisyyden vastaavat luvut olivat 24 ja 8 prosenttia. Yli sadan hengen toimipaikkojen osuus teollisuuden työllisyydestä oli vuonna 1860 43 prosenttia, mutta 56 prosenttia vuonna 1913 (Hjerppe 1979, 54).

Teknologian kasvavasta roolista kertoo teollisuuden käyttövoiman kehitys, joka oli 4 500 kilowattia vuonna 1860, mutta jo 72 000 kilowattia vuonna 1900. Yhtä työntekijää kohti käyttövoima lisääntyi 0,3 kilowatista 0,9 kilowattiin (Hjerppe 1990, 102). Teknologia ja pääomamassan kasvu eivät kuitenkaan näytä olleen teollisuutta eteenpäin vievä voima siinä määrin kuin Smith ja Marx olettavat. Pääomaintensiteetti, joka kuvaa teollisuuden koneellistumisastetta ja teknologiavaltaisuutta, ei juuri kohonnut. 1860-luvun alkuvuosina se oli 48 prosenttia ja 1910-luvun alussa 51 prosenttia. Suurista toimialoista ainoastaan paperiteollisuuden pääomaintensiteetti nousi, metalliteollisuuden pysyi ennallaan ja sahateollisuuden laski selvästi (laskettu: Heikkinen ja Hjerppe 1986). Tuottavuuden kasvu oli samana aikana 2,1 prosenttia ja työllisyyden kasvu 2,9 prosenttia. Teollisuuden kasvu perustuikin enemmän työvoiman lisäykseen kuin työn tuottavuuden lisäykseen (Heikkinen ja Hjerppe 1986, 32).

Taloukasvun käynnistyminen

Markkinoiden laajuus

Se, että teollisuus oli kasvun moottori Smithin ja Marxin teorioiden mukaisella tavalla, ei kuitenkaan selitä, miksi se rupesi laajenemaan vasta 1800-luvun puolivälissä eikä ennen sitä. Smithin ja Marxin teorioiden mukaan selitystä tulisi etsiä pääoman kasautumisen tarkastelusta. Olivatko maan pääomat niin vähäisiä, että niiden pohjalle ei ollut mahdollista rakentaa laajamittaista kapitalistista teollista tuotantoa ennen 1800-luvun puoliväliä?

Suomi ei ollut pääoman runsauden maa, mutta toisaalta teollisuuden erittäin nopea laajeneminen 1870-luvulta lähtien ei viittaa siihen, että pääoman niukkuus olisi ollut kasvun ratkaiseva este. Smithin ja Marxin

kasvuteoriat perustuvat oletukseen, että taloudessa on jo kehittyneet markkinat. Britanniassa olikin tällainen tilanne jo 1700-luvun lopulla. Maassa oli väkirikkaita kaupunkeja (yksin Lontoossa asui yli 2,5 miljoonaa henkeä 1800-luvun puolivälissä), suuri osa viljelysmaata oli siirtynyt suurmaanomistajien haltuun ja maatalous kaupallistunut. Maassa oli laajat markkinat, jotka loivat edellytykset kapitalistisen teollisuuden kehittymiselle.

1800-luvun puolivälissä Suomen tilanne oli toinen. Kaupunkien väkiluku oli yhteensä 100 000 henkeä, kuusi prosenttia koko väestöstä. Kaupungit olivat pieniä, hajallaan ympäri maata ja niiden kulutusvoima vähäinen. Suurimmat kaupungit olivat Helsinki ja Turku, joiden väkiluku oli 20 000 ja 17 000. Muiden kaupunkien väkiluku jäi alle 10 000 asukkaan.

Maaseudun 1,5 miljoonan hengen väestö olisi voinut luoda edellytykset teollisuuden kasvuille, jos sillä olisi ollut ostovoimaa, ja se olisi ollut vaihdon piirissä. Ostovoimaa ei ollut, koska omavaraisen ja suurelta osin luontoistaloudessa toimivan maatalouden tuottavuus oli matala.⁴ Maatalousväestö ei pystynyt ruokkimaan täysin edes itseään saati sitten tuottamaan ravintoa muille. Kadot ja hätäleipä olivat yleisiä ilmiöitä, ja tavan takaa toistuvat nälkävuodet osoittivat kuinka lähellä hengissä selviytymisen rajaa suuri osa väestöstä vielä eli. (Kaukiainen 1980, 486)

Markkinoiden pienuuden perussyynä oli talouden työnjaon kehittymättömyys. Vallitsevan talouspoliittisen opin – merkantilismin – perusajatusena oli kaupungin ja maaseudun välinen työnjako. Edellisessä oli harjoitettava kauppaa ja käsityötä, jälkimmäisessä maataloutta. Käytännössä työnjakoa ei syntynyt, vaan kaupungeissakin harjoitettiin maataloutta. Kaikki säätyluokat viljelivät maata ja pitivät karjaa: kauppiaat, käsityöläiset, virkamiehet, laivurit, merimiehet, työmiehet ja palveluskunta. Samoin maaseudun asukkaat upseereista ja papeista talonpoikiin ja torppareihin asti valmistivat omassa taloudessaan tarve-esineensä (esim. Hautala 1975, 293).

Viennin veto

Miksi teollisuuden kasvu kuitenkin käynnistyi? Kasvun käynnisti vientikäsytynän laajeneminen. Kun teollisuustuotannon bruttoarvosta meni vientiin vuonna 1860 kaksi viidesosaa, kasvoi viennin osuus vuoteen 1880 mennessä kahteen kolmasosaan (taulukko 1).

Vuosi	Tuotanto milj. Mk	Siitä, %		Kotim. kysyntä yhteensä, %	Siitä, %	
		Vienti	Kotimarkk. tuotanto		Tuonti	Kotimarkk. tuotanto
1860	49	40	60	100	52	48
1870	77	49	51	100	60	40
1880	126	68	32	100	70	30
1890	183	35	65	100	44	56
1900	365	38	62	100	40	60
1910	649	35	65	100	38	62

TAULUKKO 1. TEOLLISUUDEN JA TEOLLISEN KÄSITYÖN BRUTTOARVON JA TEOLLISUUSTUOTTEIDEN KYSYNNÄN JAKAUTUMINEN VUOSINA 1860–1910

Vienti kasvoi sekä Venäjälle että Länsi-Eurooppaan. Venäjän-kauppa lähti nousuun Venäjän tuonnin kasvun, vuoden 1859 tullitaksan ja Suomen ja Venäjän uuden kauppa-asetuksen myötä. Uusi tullitaksa alensi teollisuuden tarvitsemien koneiden ja raaka-aineiden tuontitulleja, mikä laski teollisuustuotteiden valmistuskustannuksia ja paransi näin teollisuuden kilpailukykyä.

Vuoden 1859 kauppa-asetus laajensi Venäjälle tullitta vietävien tavaroiden lukumäärää ja vientikiintiöitä. Suomen teollisuudella oli ulkomaisiin kilpailijoihin verrattuna etuoikeutettu asema Venäjän korkeiden tuontitullien suojelemilla markkinoilla. 1870-luvun lopulta lähtien Venäjän toteuttamat lukuisat tuontitullien korotukset lisäsivät Suomen kilpailukykyä Venäjän markkinoilla etenkin ulkomaihin, mutta myös Venäjään nähden, sillä korotukset eivät koskeneet Suomea. Raaka-aineiden ja tuotantotarvikkeiden tullit nousivat Venäjällä paljon korkeammiksi kuin Suomessa, minkä vuoksi suomalaisten tuotteiden valmistuskustannukset jäivät venäläisten tuotteiden valmistuskustannuksia huomattavasti alemmiksi. (Kuusterä 1990, 48, 61–62) Venäjän-kauppaa siivitti vuonna 1870 valmistunut Riihimäen–Pietarin rata. Venäjän koko tuonti kasvoi vuosina 1860–1913 3,1 prosenttia, mutta tuonti Suomesta 5,0 prosenttia. Suomen osuus Venäjän tuonnista kasvoi 1,7 prosentista yli kaksinkertaiseksi (Pihkala 1970, 37).

Länsiviennin tärkein artikkeli oli sahatavara. Sen suurin ostajamaa oli Britannia. Sahateollisuuden vienti laajeni, kun Britannia rupesi vapauttamaan tuontia. Britannia kumosi purjehdussäännön ja poisti viljatullit vuonna 1846. Eurooppalainen sahatavara pääsi samaan asemaan kanadalaisen kanssa. Sahatavaran tullia alennettiin vuosina 1851 ja 1860, ja vuonna

1866 se poistettiin kokonaan. (Ahvenainen 1984, 164) Suomen sahatavaran vienti laajeni erityisen nopeasti 1870-luvun alussa, jolloin Keski-Euroopassa käynnistyi voimakas jälleen- ja uudisrakennustoiminta. Suomen sahatavaran tuotanto nelinkertaistui seitsemässä vuodessa.

Sahatavaran hintataso pysyi vakaana tarkasteluajanjakson ajan, mutta merikuljetusten rahtitaso aleni. Viipurin ja Lontoon välinen sahatavaran kuljetusindeksi oli vuonna 1908 vain runsaat puolet vuoden 1869 tasosta, mutta indeksin lasku alkoi vasta 1870-luvun lopussa. Suomalaisen sahatavaran Lontoon hinnasta rahti oli 1870-luvun alussa lähes 30 prosenttia ja vuoden 1900 jälkeen 11–13 prosenttia. (Ahvenainen 1984, 296)

Sahateollisuuden nousuun vaikutti kotimaisten rajoitusten ja verojen vähentäminen. Aikaisemmin kielletty höyrysahojen perustaminen sallittiin, metsän myynnin rajoituksia väljennettiin, sahauksen ja viennin maksuja ja veroja alennettiin.

Painopiste kotimarkkinoille

Vienti oli teollisuuden kasvun tärkein tekijä kuitenkin vain 1880-luvulle asti. Sen jälkeen teollisuus suuntasi tuotantonsa kotimarkkinoille. Mitä siis tapahtui, miten oli mahdollista, että teollisuus yhtäkkiä pystyi suuntaamaan tuotteensa kotimarkkinoille? Siirtymää selittää toisaalta ulkomaisten teollisuustuotteiden tuonnin korvaaminen omalla tuotannolla (tuontisubstitutio), toisaalta maatalousväestön ostovoiman kasvu.

Tilanne Venäjän markkinoilla muuttui vuonna 1885, kun Venäjä kavensi suomalaisten tuotteiden etuoikeuksia markkinoillaan. Tullittoman viennin määrä kiintiöitiin ja useille suomalaisille tuotteille määrättiin erotustullit (Pihkala 1971, 23–24). Tullivapauden lopettaminen heikensi Venäjän-vientiin perustuvien tuotannonhaarojen toimintaedellytyksiä, mitä Suomen hallitus kompensoi nostamalla tuontitullia. Erityisesti korotettiin metalli- ja tekstiiliteollisuuden tullisuojaa. 1890-luvulla alkoi selvä suuntaus tuontisubstituutioon. Teollisuustuotteiden kulutuksesta tuonnin osuus oli ollut vuosina 1860–1880 reilusti yli puolet, vuonna 1880 jopa seitsemän kymmenesosaa. Vuosina 1890–1910 osuus oli enää kaksi viidesosaa (taulukko 1).

Metalli-, tekstiili-, paperi-, tupakka-, sokeri-, tupakka-, lasi-, nahka-, ja jalkineiteollisuuden tuotanto oli kasvanut Venäjän-markkinoiden varassa räjähdysmäistä vauhtia 1850-luvun lopusta 1880-luvun puoliväliin asti.

Venäjän–viennin rajoitusten tiukentaminen hidasti niiden kasvua. Kuitenkin vuosien 1884–85 ja 1912–13 välisenä aikana puuvillateollisuuden tuotanto lähes nelinkertaistui, metalliteollisuuden yli seitsenkertaistui, lasiteollisuuden yli nelin-, nahkateollisuuden lähes viisin-, sekä fajanssi- ja posliiniteollisuuden lähes kolminkertaistui. (Mathelin 1927, 24, 28–9)

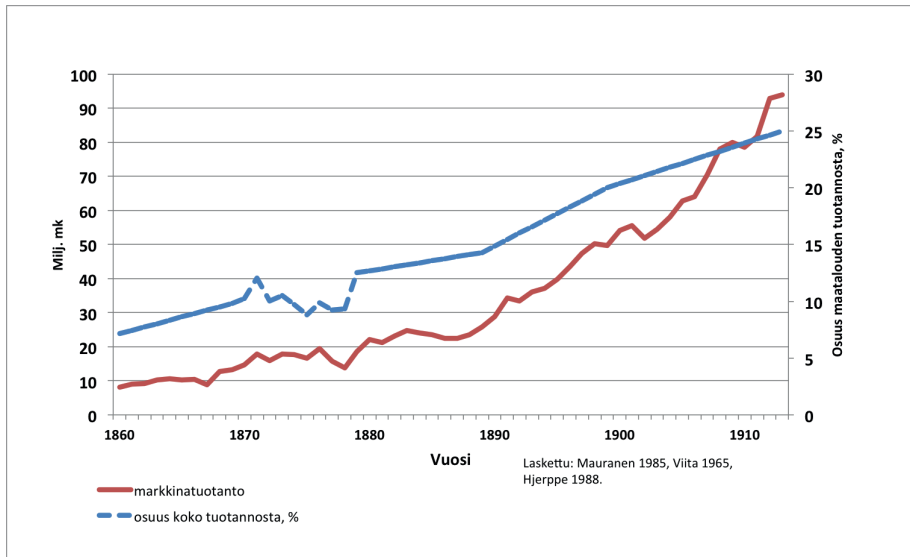
Ensimmäiseen maailmansotaan mennessä Suomen teollisuus oli jakaantunut melko selväpiirteisesti vienti- ja kotimarkkinateollisuuksiin. Vienti-teollisuuksia olivat saha- ja paperiteollisuus, mutta myös voin tuotannosta huomattava osa suuntautui vientiin. Sahateollisuuden tuotteiden sekä voin vienti suuntautui länteen, suurimpana vientimaana Englanti. Paperin suurin ostajamaa oli Venäjä.

Venäjän–vientiin perustuneiden toimialojen tuotanto myytiin siis 1880-luvun jälkeen kotimarkkinoille. Kotimarkkinat tarkoittavat ensi sijassa maaseutua, missä väestön valtaosa asui. Maatalouden tuotanto ja tuottavuus kasvoivat (Ojala ja Nummela 2006, 82–84). Mihin tämä maaseudun ostovoiman kasvu siis perustui? Taustalla oli ensinnäkin teollisuustuotteiden viennin laajeneminen. Länteen suuntautunut puutavaran vienti lisäsi suoraan maatalousväestön tuloja metsänmyynnin, hakkuiden ja puunkuljetuksen kautta. Venäjän–vientiin perustuva teollisuus puolestaan lisäsi tuloja ostaessaan maanviljelijöiltä raaka-aineita jalostustuotantoonsa sekä elintarvikkeita työläistensä kulutukseen.

Toinen maaseudun ostovoimaan vaikuttanut tekijä oli maatalouden rakennemuutos, eli siirtyminen viljanviljelystä maidontuotantoon ja samalla omavaraisuudesta kaupallistuvaan talouteen. Edellytykset maidontuotannon laajentamiselle toi uusi maidonjalostusteknologia. Separatoareihin perustuvat meijerit muuttivat maidon voiksi, joka myytiin nopeasti kasvaville koti- ja vientimarkkinoille. (Peltonen 1992, 147, 154–155) Maatalouden rakennemuutosta nopeutti sen ajautuminen vaikeaan tilanteeseen 1800-luvun puoliväliin tultaessa. Maatalousväestö oli kasvanut ripeästi, mutta tuotantomahdollisuudet eivät; viljelykelpoista maata oli riittämättömästi ja viljelytekniologia vanhakantaista. (Soininen 1980, 387) Ulkomaisen viljan tuonti kasvoi nopeasti syrjäyttäen markkinoilta kotimaisen viljan (Simonen 1949, 30, 35)

Maatalouden markkinatuotannon laajeneminen sekä markkinatuotannon osuuden kehitys maatalouden kokonaistuotannosta on esitetty kuviossa 1. Markkinatuotannon osuus oli vajaa kymmenesosa 1860-luvun

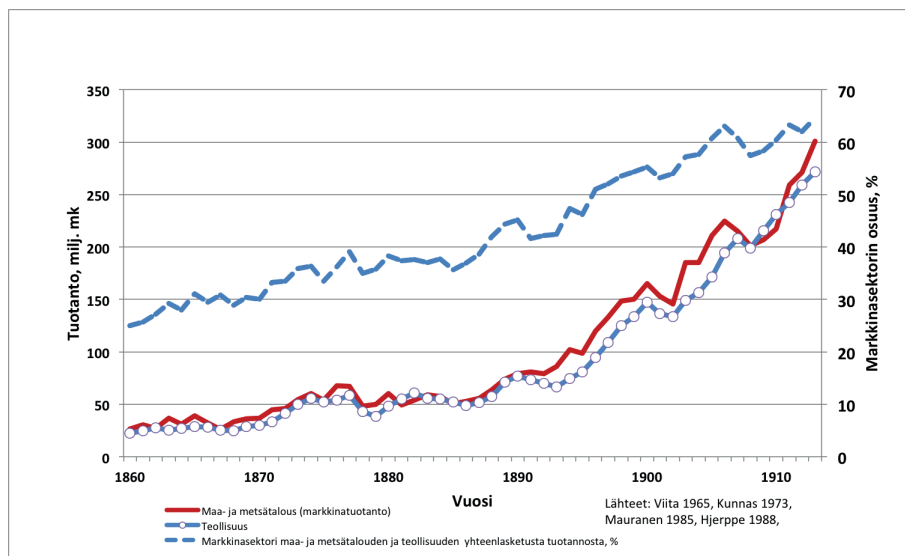
alussa, mutta jo neljännes 1910-luvulla. Kuviosta näkyy, kuinka maatalous alkoi siirtyä kaupallisen vaihdon piiriin kasvavalla vauhdilla. Toisaalta kaupallistumisaste jäi 1900-luvun alkuvuosina vielä varsin vaatimattomaksi. Vuonna 1910 Suomen kolmen miljoonan hengen väestöstä maa- ja metsätaloudesta elannon sai kaksi miljoonaa henkeä. Maaseutuväestöstä noin puoli miljoonaa henkeä oli markkinatalouden, puolitoista miljoonaa henkeä omavaraisuuden piirissä.

KUVIO 1. MARKKINAMAATALOUDEN TUOTANTO JA OSUUS MAATALOUDEN KOKONAISTUOTANNOSTA 1860–1913

Teollisuuden ja maatalouden vaihto taloudellisen kasvun akselina

Maa- ja metsätalouden sekä teollisuuden yhteenlasketusta tuotannosta markkinatuotannon osuus oli 1860-luvulla noin neljännes ja ennen ensimmäistä maailmansotaa jo kaksi kolmasosaa (kuvio 2).

KUVIO 2. MARKKINASEKTORIN OSUUS TEOLLISUUDEN SEKÄ MAA- JA METSÄTALOUDEN YHTEENLASKETUSTA TUOTANNOSTA 1860–1913, %

Maa- ja metsätalouden markkinoitu osuus kasvoi samaa vauhtia teollisuuden tuotannon kasvun kanssa, mikä vahvistaa näkemystä kotimarkkinoiden pääroolista teollisuustuotteiden markkinana sekä toimialojen keskinäisen vaihdon merkityksestä talouskasvun dynamiikan ytimenä.

Talouskasvun esteet ja politiikan muutokset

Suomen talouskasvu oli pysähdyksissä 1800-luvun puoliväliin asti; teollisuus ei pystynyt laajenemaan markkinoiden suppeuden vuoksi. Mutta miksi markkinat olivat suppeat ja mitkä muut tekijät rajoittivat teollisuuden kasvua?

Markkinoiden rajoitukset

Ensimmäinen tekijä oli ulkomaisen teollisuuden kilpailu Suomen kotimarkkinoilla. 1840-luvulle asti kilpailu oli tullut ennen kaikkea Ruotsista, josta teollisuustuotteita oli saatu tuoda matalin tullimaksuin. Ruotsin ja

Venäjän kauppasopimusten muutosten sekä tuontikieltojen ja korkeiden tullimaksujen käyttöönoton myötä Ruotsi menetti etuoikeutetun asemansa Suomen markkinoilla. Venäjän kaikkia tuotteita voitiin kuitenkin edelleen tuoda Suomeen ilman tullia. Suomikin sai vastavuoroisesti viedä tullittomasti teollisuustuotteita Venäjälle, mutta vienti oli kiintiöity ja kiintiöt olivat pieniä suhteessa vientipotentiaaliin. (Harmaja 1933, 72–82; Schybergson 1984, 121) Viennin esteenä olivat myös sahateollisuuden rajoitukset.

Ulkomaankaupan esteet vähenivät oleellisesti 1850-luvun lopulla ja 1860-luvulla tullipolitiikan ja Venäjän-kaupan ehtojen muutosten ja sahateollisuuden rajoitusten vähenemisen myötä. Sahatavaran vienti kasvoi Länsi-Eurooppaan ja muiden teollisuusalojen Venäjälle (ks. luku 3).

Toinen tekijä oli liikenneväylien ja -neuvojen kehittymättömyys. 1800-luvun alkupuolella kauppa oli keskittynyt rannikolle ja vesiteiden varsille. Jotkut paikkakunnat olivat ulkomaailmaan yhteydessä vain talvella. Matkat olivat pitkiä ja tavaroiden kuljetus vaati tavattomasti aikaa ja kustannuksia. Talvella teollisuustuotteita ei voitu viedä eikä teollisuuden tarvitsemia tuotteita voitu tuoda Suomeen. Se heikensi erityisesti paperin, selluloosan ja voin vientiä, joita piti pystyä toimittamaan tasaisesti koko vuoden. (vrt. esim. Alho 1949, 181–183, 191)

Vesiliikenteen toimivuutta parantavat kanavoimis- ja perkaustyöt olivat käynnistyneet jo 1800-luvun toisella neljänneksellä. Siirtyminen purjelaivoista höyrylaivoihin teki liikkumisesta nopeampaa ja säännöllisempää. Viennin ympärivuotisuus saatiin aikaan perustamalla talvisatama Hankoon ja myöhemmin muihin ulkomaansatamiin. Liikennettä helpottamaan hankittiin jäänmurtajia ja jäävahvistettuja höyrylaivoja. Suomen talvimerenkulku alkoi vuonna 1877, jolloin ensimmäinen jäävahvistettu höyrylaiva Express II aloitti liikennöinnin Hangon ja Tukholman välillä. (Gripenberg 1912, 69–81; Palmén 1894, 53–55; Alho 1949, 191–201)

Rautatiet paransivat oleellisesti tavaroiden ja henkilöiden maakuljetusta. Helsingin–Hämeenlinnan rata valmistui vuonna 1862. Rataverkon pituus oli vuonna 1910 3660 kilometriä. Vuonna 1885 rataverkko yhdisti kymmenen kaupunkia, vuonna 1910 määrä oli kolminkertainen. Tonnikilometrimäärä 150-kertaistui vuosina 1862–1912. (Suomen valtionrautatiet 1862–1962, 398; Peltonen 1983, taulukko 10; laajemmin ks. Zetterberg 2011, 12–101).

Markkinoita rajoitti myös maaseudun kaupanpitokielto. Maaseudun asukkaat saivat ostaa tarvitsemansa tavarat laillisesti vain kaupungista. Maakaupan säädöksiä ruvettiin lieventämään 1850-luvun lopulla. Vuoden 1868 elinkeinolaki poisti kokonaan eron maaseudun ja kaupunkien kauppiaiden väliltä. Vuonna 1879 poistettiin lopulta kaikki kauppaelinkeinon harjoittamista koskeneet rajoitukset (Forssell 1979, 23). Vuosina 1860–1900 kauppiaiden lukumäärä seitsenkertaistui. Maakaupan salliminen vauhditti maatalouden siirtymistä luontoistaloudesta vaihdantalouteen. Kaupan kasvuvauhdin nopeus oli kaksinkertainen maatalouden kasvuvauhtiin verrattuna, mutta myöhemmin nousi jopa kolmin–nelinkertaiseksi (Mauranen 1985, 35–36).

Työvoima

Eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta käsityötä ja teollisuutta sai harjoittaa vain kaupungeissa (epävirallisen käsityön laajuudesta ks. esim. Uotila 323–325). Uuden liikkeen tai laitoksen perustamiseen tarvittiin lupa, jonka saannin kaupungissa jo toimivat mestarit tai teollisuudenharjoittajat pystyivät estämään (porvarioikeuksien myöntämisestä ks. Paloheimo 2012, 121–139). Käsityön ammattiopillinen arvojärjestelmä – oppipoika, kisälli, mestari – oli vallalla kapitalistishenkisessä teollisuudessa. Työläinen ei voinut vaihtaa työpaikkaa ilman yrittäjän suostumusta. Vapaata teollisuustyöväen luokkaa ei ollut.

Laillisen suojelun järjestelmä koski ensi sijassa tilatonta väestöä, ajoittain myös mäkitupalaisia ja torppareita. Tilattoman tai varattoman henkilön piti solmia joka vuosi työsopimus maalla maanomistajan, kaupungissa kauppiaan tai ja käsityöläismestarin kanssa. Ilman sopimusta olevat henkilöt voitiin määrätä sotapalvelukseen tai pakkotyöhön. Suojelusta tarvitsevia henkilöitä oli 1800-luvun puolivälissä puolet maan työkykyisestä väestöstä. (Myllyntaus 1981, 161)

Laillisen suojelun järjestelmä määräsi, mitä työtä tilattoman väestön tuli tehdä, kotipaikkaoikeuslainsäädäntö puolestaan sen, missä työ tuli tehdä. Seurauksena oli, että tilattoman väestön oli pysyttävä syntymäalueellaan, missä oli harvoin muuta kuin maatyötä tilallisen palveluksessa. (Haatanen 1968, 28)

Vuonna 1865 irtolaisia ja palkollisia koskevat säännökset erotettiin toisistaan. Vuoden 1879 elinkeinoasetuksessa lakkautettiin vuosipalkollissuhde. Samana vuonna annettu muuttovapauslaki salli vapaan muuton. Palvelusväki ja tehtaiden työväki saivat oikeuden valita työ- ja asuinpaikkansa. Lailisen suojelun järjestelmän lopullisesti kumosi vuoden 1883 irtolaisasetus. (Rasila 1982a, 20–21).

Merkantilististen säädösten kumoaminen vapautti maaseudun työvoiman hakemaan työtä kaupungeista ja teollisuuden piiristä. Vuosina 1881–1910 kaupunkien muuttovoitto oli 185 000 henkeä ja maaseudun vastaava muuttotappio oli 175 000 henkeä. (Laskettu: Lentö 1951, 56) Palkkatyön määrä kasvoi vuosina 1850–1913 kolmesta sadasta tuhannesta liki seitsemään sataan tuhanteen eli yli kaksinkertaistui. Sen osuus koko ammatissa toimivasta väestöstä lisääntyi kahdesta viidesosasta puoleen. Maaseudun palkkatyöläisten määrä kasvoi kolmella neljäsosalla, mutta kaupunkien yli nelinkertaistui. (Heikkinen 1997, 42).

Pääoman tarjonta

Tehtaiden perustamiseen tarvittiin huomattavan suuria pääomia siitä huolimatta, että tehtaat olivat keskimäärin pieniä. Maassa ei ollut pankkeja ja 1800-luvun jälkipuoliskolle asti teollisuusyrityksiä perustettiin yksityisin pääomin (maaseudun luottosuhteista ks. esim. Hemminki 2014). Merkittäviä kotimaisen teollisuuden ja muun yritystoiminnan rahoittajia olivat rannikkokaupunkien kauppahuoneet, jotka olivat keränneet pääomansa ulkomaankaupasta ja rahtiliikenteestä. Sille edellytykset oli luonut merkantilistinen valtio, joka oli antanut etuoikeudet laivanvarustajille ajoittain hypertuottavan liiketoiminnan harjoittamisen. (Ojala 1999, 252, 279)

Vuonna 1862 perustettu Suomen Yhdys-Pankki oli ensimmäinen valtakunnallinen rahalaitos, joka ryhtyi säännöllisesti ja systemaattisesti keräämään maan ylijäämätuloja ja siirtämään niitä pääoman tarvitsijoiden käyttöön. Tämän jälkeen pankkilaitos laajeni nopeasti ja maassa oli kohta toistakymmentä muuta liikepankkia, ja lisäksi säästöpankkeja, osuuskasvoja ja -pankkeja. (Korpisaari 1920, 113, 176–182; Rasila 1982b, 105–110) Pankkitalletukset kasvoivat vuoden 1860 3,4 miljoonasta markasta 930 miljoonaan markkaan vuonna 1913. Pankkien ja muiden yksityisen sektorin rahoituslaitosten luottovolyymi kasvoi vuoden 1860 11 miljoonasta

markasta 1,6 miljardiin markkaan vuonna 1913 eli 36-kertaiseksi. (Vattula 1983, 328–331)

Teollisuuden rahoituspääomasta lainojen osuus nousi 1800-luvun loppupuolen kolmanneksesta runsaaseen kahteen viidesosaan ennen ensimmäistä maailmansotaa. Suuryritysten pankkilainoista liikepankkien osuus oli 1910-luvulle tultaessa yli yhdeksän kymmenesosaa. Osakepääoman osuus kokonaispääomasta oli osapuilleen puolet koko 1800-luvun loppupuolen, mutta supistui viisivuotisjaksolla 1910–1914 noin kolmannekseen. (Lefgren 1975, 186–189) Ulkomaisen pääoman rooli oli melko vähäinen, mutta sahateollisuuden voimakas laajeneminen rahoitettiin melkoiselta osalta ulkomaisen pääoman turvin. (Ahvenainen 1979, 38)

Politiikan muutos

Politiikka vaikutti merkittävästi talouden kasvuun ja sen edellytyksenä olleen ulkomaankaupan ja kotimarkkinoiden laajentumiseen. Mutta miksi politiikka muuttui? Miksi maa siirtyi merkantilistisesta politiikasta markkinataloutta suosivaan liberalistiseen politiikkaan? Miksi politiikka ei muuttunut aikaisemmin?

Vuosina 1809–1917 Suomi oli osa Venäjän keisarikuntaa. Suomalainen talouspoliittinen päätöksentekokoneisto oli osa keisarikunnan hallintoa. 1850-luvulle asti itsevaltiat Venäjän tsaari vieroksi markkinataloutta ja erityisesti kapitalistista markkinataloutta (Pintner 1967, 91–105). Kapitalistinen kehitys käynnistyi Suomessa Venäjän muutettua kurssiaan Krimin sodan (1853–1856) tappion osoitettua sen perinteisen talousjärjestelmän kestättömyyden suurvalta-aseman säilyttämisessä. Valtaan noussut Aleksanteri II päätti käynnistää kapitalismin kehittämisen myös suuriruhtinaskunnassa. (von Laue 1963, 6–8; Henderson 1961, 202)

Suuriruhtinaskunnassa uudistusten vastaanotto ei ollut yksinomaan myönteinen – merkitsihän ”taloudellinen vapaus” vuosisatojenkin aikana rakentuneiden etuoikeuksien hävittämistä. Kaksi asiaa varmisti keisarin tahdon toteutumisen. Ensinnäkin suuriruhtinaskunnassa noudatettava lainsäädäntö tuli voimaan vasta tsaarin vahvistettua sen. Toiseksi tsaari nimitti kaikki suuriruhtinaskunnan keskeiset virkamiehet. Oma linjaansa noudattavien virkamiesten tilalle oli helposti löydettävissä tsaarille kuuliaisista henkilöitä. (Pulma 1987, 382; Kekkonen 187, 327–328)

Suomen siirtymisessä markkinatalouteen vain osa ansiosta kuuluu Aleksanteri II:lle. Henkinen vallankumous oli paljolti kotimaista perua. 1700- ja 1800-lukujen markkinatalouden suomalaisia puolestapuhujia olivat erityisesti aikansa radikaalit Anders Chydenius (1729–1803) ja Johan Vilhelm Snellman (1806–1881), jotka kehittivät ja levittivät oppejaan yhteiskunnan valtaapitävien vastustusta uhmaten.

Yhteenveto ja keskustelu

Tulkintakehikko

Artikkelin tarkoituksena on vastata kysymykseen, miksi Suomen talouskasvu käynnistyi 1800-luvun jälkipuolella (1860–1913). Keskeisimmin siihen vaikuttaa tuottavuuden kasvu eli tuotannon määrän nousu työntekijää kohti. Talouskasvu on erityisesti teollisuuden kasvua, mutta se ei voi toteutua ilman, että myös muut toimialat, ennen muuta maatalous tukevat teollisuutta.

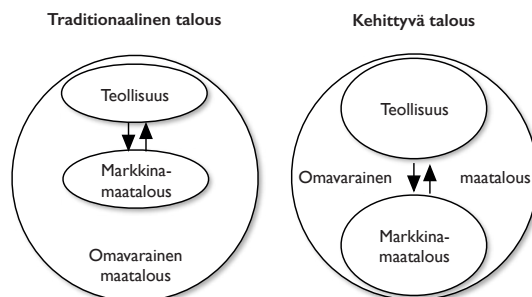
Suomen taloudellisen kehityksen käynnistymistä voidaan tulkita seuraavan skemaattisen tarkastelun avulla. Kansantalouden tuotanto koostuu maataloudesta ja teollisuudesta. Maatalous jakautuu omavaraismaatalouteen ja markkinamaatalouteen. Omavaraismaatalouden koko tuotanto käytetään omaan tarpeeseen: markkinoille ei myydä eikä sieltä osteta mitään. Teollisuus toimii kokonaisuudessaan markkinoilla. Teollisuus myy tuotantonsa markkinamaataloudelle ja markkinamaatalous oman tuotantonsa teollisuudelle. Omavaraismaatalouden työn tuottavuus on muuttumaton, markkinamaatalouden ja teollisuuden tuottavuus kasvaa, kun ne erikoistuvat ja ottavat käyttöön uutta, aikaisempaa tehokkaampaa teknologiaa.⁵

Oleetaan, että maa on suljettu talous, eli maa ei käy ulkomaankauppaa. Tilanteessa 1 maatalouden tuotanto on 90 yksikköä ja teollisuuden 10 yksikköä, joka vaihtuu markkinamaatalouden kanssa (taulukko 2).

Ajan- jakso	Maatalous			Teoll.	Tuot. yht.	Tuot. kasvu, %	Sektorin osuus, %		Sektorin osuus, %	
	Oma- var.	Markk.	Yht.				Maatal.	Teoll.	Omarar.	Markk.
1	80	10	90	10	100		90	10	80	20
2	80	20	100	20	120	20	83	17	67	33
3	80	40	120	40	160	33	75	25	50	50
4	80	80	160	80	240	50	67	33	33	67
5	80	160	240	160	400	67	60	40	20	80
6	80	320	400	320	720	80	56	44	11	89

TAULUKKO 2. MARKKINATALOUDEN ETENEMINEN KAHDEN SEKTORIN MALLISSA

Omavaraismaatalouden tuotannon määrä on 80 yksikköä ja markkinamaatalouden määrä 10 yksikköä. Tilanteessa 2 tuottavuuden kasvu on nostanut markkinamaatalouden ja teollisuuden tuotannon 20 yksikköön, kun taas omavaraismaatalouden tuotannon määrä on ennallaan. Tilanteessa 2 kansantalouden tuotannon kokonaismäärä 120 yksikköä, josta 80 yksikköä on omavarais- ja 20 yksikköä markkinatuotantoa. Maan tuotanto on siis kasvanut 20 prosenttia ja markkinatuotannon osuus 20 prosentista 33 prosenttiin. Tilanteessa 3 tuotanto on 160 yksikköä ja kasvanut tilanteesta 2 33 prosenttia jne. (Prosessin alku- ja lopputilannetta on havainnollistettu kuviossa 3).

KUVIO 3. TRADITIONAALISEN TALOUDEN JA KEHITTYVÄN TALOUDEN RAKENNE

Suljetun talouden perusratkaisu on, että teollisuus ottaa käyttöön teknologiaa, jolla se pystyy tuottamaan maatalouden tarvitsemia tuotteita

edullisemmin kuin maatalous itse. Maatalouden kannattaa ostaa tuotteet ja käyttää niiden valmistamisesta säästyvä aika kannattavampaan tuotantoon. Toisaalta myös maatalous voi ottaa käyttöön tehokkaampaa teknologiaa, jonka avulla se voi alentaa tuotantokustannuksia ja tarjota tuotteitaan teollisuuden aikaisempaa edullisemmin hinnoin. Teollisuus voi ostaa samalla rahasummalla suuremman määrän maataloustuotteita. Perusratkaisun ongelma on markkinoiden laajenemisen ja talouskasvun hitaus. Markkinoiden pienuus rajoittaa siirtymistä niin pitkiin tuotantosarjoihin, että uuden teknologian käyttöönotto olisi taloudellista.

Ulkomaankauppa nopeuttaa markkinoiden laajentumista ja talouskasvua. Maailmalla kehitetty teknologia tarjoaa monipuolisempia ja tehokkaampia ratkaisuja tuottavuuden kohottamiseen. Teollisuuden vienti lisää maatalouden raaka-aineiden ja elintarvikkeiden kysyntää ja epäsuorasti maatalouden kykyä ostaa teollisuustuotteita, maatalouden vienti puolestaan teollisuustuotteiden kotimaista kysyntää.

Taloudellisen kehityksen kannalta avoin talous sisältää riskin kotimaista tuotantoa syrjäyttävän tuonnin lisääntymisestä. Myös viennin ostovoiman lisäys saattaa valua tuontiin. Tällöin saattaa syntyä tilanne, jossa maa vie maataloustuotteita, mutta tuo teollisuustuotteet, jolloin maatalouden ostovoima ei kannusta kotimaisen teollisuuden kehittämiseen. Myös sellainen tilanne on mahdollinen, jossa maa vie ulkomaisista raaka-aineista jalostettuja teollisuustuotteita, ja hankkii tarvitsemansa maataloustuotteet ulkomailta eikä kotimaiselta teollisuudelta. Taloudellisen kehityksen kannalta näiden tilanteiden ongelmana on teollisuuden ja maatalouden toinen toisensa kehitystä tukevan vastavuoroisen vaihdon vähäisyys sekä syntyvän taloudellisen rakenteen yksipuolisuus. (vrt. Leontief 1966, erit. 63–65).

Markkinat eivät synny itsestään, vaan vaativat taloudellisen ja lainsäädännöllisen infrastruktuurin. Tavaroiden kuljettaminen markkinoille edellyttää toimivaa kuljetusverkostoa, koneiden, laitteiden ja tuotantorakennusten hankkiminen pääomia. Kapitalistisessa markkinataloudessa lainsäädännön pitää varmistaa tavaroiden, pääomien ja työvoiman vapaa liikkuvuus, sekä yksityisten yritysten oikeus käyttää palkkatyötä.

Markkinatalous voidaan organisoida kuitenkin muillakin tavoilla kuin kapitalistisesti. Lainsäädännöllä voidaan estää palkkatyön käyttö, jolloin tuotanto ja vaihto perustuvat yksinomaan yrittäjien ja heidän perheenjäsentensä työhön.

Sosialismi on yksi tapa organisoida markkinataloutta. Kyseessä on periaatteessa sama tuotannon erikoistuminen ja työnjako sekä pitkien tuotantosarjojen valmistaminen markkinoita varten kuin kapitalistisessa taloudessa. Sekä kapitalismi että sosialismi ovat omavaraisuuteen perustuvan traditionaalisen talouden vastakohtia. Sosialismissa perustuotantovälineet ovat kuitenkin yhteiskunnan hallussa, ja talousyksiköiden välisen kilpailun resurssien allokoinnissa korvaa keskitetty suunnitelma. Sosialistinen järjestelmä saattaa olla alkuvaiheessa hyvin tehokas teollistaja, mutta pitkällä aikavälillä yritysten välisen kilpailun puuttuminen johtaa hitaaseen teknologiseen kehitykseen ja työn tuottavuuden kasvuun.

Suomen kehitys

Suomen siirtyminen markkinatalouteen ja talouskasvun käynnistyminen tapahtui kahdessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa, 1860–1880-luvuilla kasvun takana oli viennin kasvu. Vienti lähti vetämään sahatavaran kysynnän laajetessa länsimarkkinoilla ja muiden teollisuuden toimialojen kysynnän lisääntyessä Venäjällä. Sahatavaran ja paperin vienti lisäsivät teollisuuden metsähankintoja maataloudelta, muiden toimialojen vienti puolestaan vaikutti muiden raaka-aineiden ja elintarvikkeiden kysyntään. Toisen vaiheen kasvu – 1880-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan – pohjasi kotimarkkinoiden laajenemiseen. Venäjän rajoitettua tuontia Suomesta teollisuus suuntasi myyntiä kotimarkkinoille, joiden kysyntä oli kasvanut edellisen vaiheen lisättyä maatalouden kaupallista tuotantoa. Vahvaa siirtymää kohti markkinataloutta merkitsi maatalouden rakennemuutos viljanviljelystä karjatalouteen. Karjatalouden tuottamasta maidosta jalostettu voi myytiin kasvaville kotimaisille ja ulkomaille markkinoille.

Tullipolitiikka suuntasi kasvaneen kysynnän kotimaisten teollisuustuotteiden kulutukseen. Tämä koski kuitenkin vain länsituontia, venäläisiä teollisuustavaroita voitiin tuoda vapaasti. Venäläisen viljan tuonti syrjäytti markkinoilta kotimaisen viljan, mikä vauhditti maatalouden rakennemuutosta kohti kaupallista tuotantoa.

Kanavien, teiden, rautateiden ja merikuljetusväylien rakentaminen sujui voitti tavarakuljetuksia ja laski rahtien hintoja. Tavaroiden, työvoiman ja pääomien liikkumista rajoittanut merkantilinen elinkeinolainsäädäntö kumottiin ja taloudellisen toiminnan säätely korvattiin elinkeinovapaudella.

Keskeisin ja kaiken taloudellisen toiminnan läpituokeva tekijä oli politiikan muutos. Sen taustalla oli Venäjän keisarikunnan tappio Krimin sodassa 1853–1856. Venäjän politiikan suunnanmuutos oli samalla keisarikuntaan kuuluneen Suomen suuriruhtinaskunnan suunnanmuutos. Sen edellyttämää henkistä vallankumousta olivat pohjustaneet Anders Chydenius 1700-luvulla ja Johan Vilhelm Snellman 1800-luvulla.

Aikaisemmat tulkinnat

Nyt esitetty tulkinta Suomen taloudellisen kasvun käynnistymisestä ei ole vastakkainen eikä vaihtoehto aikaisemmin esitetyille tulkintoille, vaan pikemminkin nivoo niitä yhteen. Tulkintojen keskeisin ero syntyy kysymyksenasettelusta. Aikaisemmat tulkinnat keskittyvät teollisuuteen ja selittävät sen kasvuun vaikuttaneita tekijöitä – niissä talouskasvu on ”teollistumista”. Ne eivät aseta kysymystä, minkälainen talous oli ennen teollisuuden laajenemista. Oman tulkintani ytimessä on kysymys, miten traditionaalinen, omavarainen talous muuttui markkinataloudeksi. Aikaisempien tulkintojen kysymyksenasettelu johtaa etsimään selitystä teollisuuden sisältä, omani taas maatalouden ja teollisuuden vuorovaikutuksesta. Maatalouden tutkiminen on tärkeää, koska sen muutos loi edellytykset teollisuuden laajentumiselle.

Toinen tavoite on antaa kokonaisvaltaisempi kuva toteutuneesta kehityksestä – tulkintani pitää sisällään aikaisempien selitysten ydinkohdat. Aikaisemmat tulkinnat eivät ole virheellisiä, ainoastaan kapeita keskittyyssään vain yhteen taloudellisen kehityksen osa-alueeseen. Metsäsektoritulkinna pitää nimensä mukaisesti talouskasvun moottorina metsäteollisuuden vientiä. Empiirinen aineisto osoittaa kuitenkin, että vientiä laajensivat useat toimialat, ei ainoastaan metsäteollisuus. Metsäsektoritulkinna sysää syrjään sen tosiasian, että 20–30 vuotta kestäneen alkuvaiheen jälkeen kasvun dynamiikka siirtyi kotimarkkinoille.

Teknologiatulkinna mukaan uuden, tuottavuutta lisäävän teknologian käyttöönotto oli talouskasvun käynnistymisen ja ylläpitämisen välttämätön edellytys. Siinä unohdetaan, että teknologian käyttö on kannattavaa vain, mikäli tuotantosarjat ovat riittävän pitkiä. Ne edellyttävät laajoja markkinoita, ja niitä Suomen talous pystyi tarjoamaan vasta siinä vaiheessa, kun maatalous oli irtaantunut omavaraisuudesta.

Institutionaalinen tulkinta selittää talouskasvun käynnistymistä erityisesti talouden vapaudella, jonka elinkeinolainsäädännön liberalistinen muutos toi sääteley- ja holhoustalouden sijaan. Se ottaa Adam Smithin liberalistisesta talousopista vain sen merkantilismia kritisoidun puolen. Taloudellinen vapaus vauhditti kyllä talouskasvua, mutta suuri merkitys oli ulkomaankauppapolitiikalla, jota leimasi valikoiva protektionismi. Eikä markkinoiden edellyttämä infrastruktuurien – erityisesti kuljetus- ja liikenneverkoston – rakentaminen ole erityisesti liberalistista politiikkaa, vaan sitä toteutetaan myös sosialistisessa suunnitelmataloudessa.

Uusmarxilaisen tulkintalinjan kapitalismikritiikki on oikeassa, kapitalismi ei ole lainkaan ongelmaton järjestelmä. Tulkintalinjassa nykyisyys kuitenkin projisoidaan menneisyyteen, so. menneisyys ajatellaan nykyisen kaltaisena. Verrattuna edeltäjänsä – merkantilistisen politiikan kuristamaan omavaraiseen maatalouteen – kapitalistinen markkinatalous on edistyksellinen ilmiö. Markkinataloutta – ja sen Suomessa saamaa kapitalistista muotoa – on kiittäminen maamme talouden nykyisestä vahvasta suorituskyvystä ja sen tuomasta korkeasta elintasosta. Toteutunut kehitys on osoittanut oikeaksi Smithin ja Marxin näkemyksen kapitalistisen markkinatalouden merkityksestä talouden ”tuotantovoiman” kehittäjänä, vaikkakaan Marx ei ajatellut ensi sijassa elintason kohottamista, vaan pikemminkin tienä yhteiskunnallisen vallankumouksen pikaiseen toteutumiseen.

Viitteet

- 1) Kiitän kaikkia artikkelin käsikirjoituksen lukeneita ja kommentoineita henkilöitä, erityisesti Seppo Aaltoa, Leo Granbergia ja Jari Ojalaa.
- 2) Rajaan tarkastelusta pois vertailun muihin maihin, vaikka se olisi omiaan monipuolistamaan aiheen käsittelyä. Myös talouskasvun käynnistänyt politiikka olisi ansainnut yksityiskohtaisemman käsittelyn.
- 3) Aikaisempien tutkimusten tarkasteluajanjaksot vaihtelevat, mistä syystä artikkelini tiedot eivät koske aina täsmällisesti ajanjaksoa 1860–1913. Tilan puutteen vuoksi en ole merkinnyt lähteisiin kaikkia aiheeseen liittyviä tutkimuksia, vaan yleensä olen viitannut alkuperäiseen ja valikoiden uudempaan tutkimukseen.

4) Uotila ehdottaa käsityöläisiä koskevan tutkimuksensa perusteella, että käsitystä maaseudun muuttumattomasta matalasta elintasosta olisi syytä tarkastella uudelleen (Uotila 2014, 325–328).

5) Jako omavarais- ja markkinamaatalouteen on tehty tarkastelun yksinkertaistamiseksi. Todellisuudessa maatalous jakautuu tuhansiin maatiloihin, joiden kaupallistumisaste vaihtelee, mutta jokainen vaihtaa ainakin pienen osa tuotantoaan tilan ulkopuolisen talouden kanssa. Taloudellisen kehityksen edetessä kaikkien tilojen kaupallistumisaste kohoaa. Maatilat vaihtavat tuotteita keskenään, samoin kuin teollisuusyritykset. Myös omavaraistalouden työn tuottavuuden oletettu muuttumattomuus on yksinkertaistus, sillä pitkällä aikavälillä myös sen tuottavuus kasvaa. Oletus maatalouden ja teollisuuden vaihdon yhtäsuuruudesta heikkenee ajan myötä, kun erityisesti elintarvikkeiden osuus kulutuksesta supistuu elintason kohoamisen myötä. Työllisten rakenne ei vastaa tuotannon rakennetta, koska korkeamman työn tuottavuuden vuoksi teollisuuden tuotanto ei työllistä yhtä paljon kuin maatalous, eikä markkinamaatalous yhtä paljon kuin omavaraismaatalous.

Lähteet

Acemoglu, Daron & Robinson James A. 2012. Why nations fail. The origins of power, prosperity, and poverty. New York : Crown Publishers.

Ahvenainen, Jorma. 1979. Ulkolainen pääoma Suomen elinkeinoelämässä. Teoksessa Erkki Markkanen (toim.), Teollistuminen ja teollisuusyhteisöt: teollistumisajan vaiheita Suomessa. Jyväskylän yliopiston historian laitos. Suomen historian julkaisuja 5, 26–39.

Ahvenainen, Jorma. 1984. Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo: WSOY.

Alho, K.O. 1949. Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860–1914. Helsinki: Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B:11.

Forssell, Osmo. 1979. Kauppa Suomessa 1860–1960. Helsinki: Suomen Pankki. Kasvututkimuksia X.

Granberg, Leo. 2004. Tuotannon kasvun vuosikymmenet. Teoksessa Pirjo

- Markkola (toim.), Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. Helsinki: SKS, 141–186.
- Gripenberg, L. 1912. Suomen rautateiden synty ja rautatieverkon kehitys. Teoksessa Suomen valtionrautatiet 1862–1912. Historiallis-tekniillistaloudellinen kertomus. I. Helsinki: Helsingin sentraalikirjapaino ja kirjansitomo osakeyhtiö.
- Haatanen, Pekka. 1968. Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo: WSOY.
- Hautala, Kustaa. 1975. Oulun kaupungin historia III 1809–1856. Oulu: Oulun kaupunki.
- Heikkinen, Sakari. 1997. Labour and the market. Workers, wages and living standards in Finland, 1850–1913. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters. The Finnish Academy of Science and Letters.
- Heikkinen, Sakari ja Hjerppe, Riitta. 1986. Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1860–1913. Helsinki: Suomen Pankin julkaisuja. Kasvututkimuksia XII.
- Hemminki, Tiina. 2014. Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Henderson, W.O. 1961. The industrial revolution on the continent. Germany, France, Russia 1800–1914. Second edition. London: Frank Cass & Co Ltd.
- Hjerppe, Riitta. 1979. Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975. Helsinki: Finska vetenskaps-societeten. H. 123.
- Hjerppe, Riitta. 1981. Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa. Teoksessa Kun yhteiskunta muuttuu. Helsinki: SHS. Historiallinen Arkisto 76, 213–235.
- Hjerppe, Riitta. 1988. Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos. Helsinki: Valtion painatuskeskus. Suomen Pankin julkaisuja. Kasvututkimuksia XIII.
- Hjerppe, Riitta. 1990. Kasvun vuosisata. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Kaukiainen, Yrjö. 1980. Kehitysmaa-Suomi. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström (toim.), Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Helsinki: Tammi, 484–487.

- Kekkonen, Jukka 1987. Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys. Julkaisuja, A-sarja N:o 172.
- Korpisaari, Paavo. 1920. Suomen pankit. Niiden kehitys, rakenne ja toimintamuodot. Helsinki: Kansantaloudellinen yhdistys. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXV.
- Kosonen, Pekka, Heikkinen, Sakari, Granberg, Leo, Kasvio, Antti, Lehto, Juhani, Storgårds, Johan, Toikka, Kari, von Koskull, Anders, Takala, Tuomas ja Arto, Juhani. 1979. Suomalainen kapitalismi. Tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa. Helsinki: Love Kirjat.
- Kuisma, Markku 2008. Mikä kriisi, mikä kumous? Teoksessa Markku Kuisma (toim.), Kriisi ja kumous. Metsäteollisuus ja maailmantalouden murros 1973–2008. Helsinki: SKS, 11–25.
- Kunnas, Heikki J. 1973. Metsätaloustuotanto Suomessa 1860–1965. Helsinki: Suomen Pankki. Kasvututkimuksia IV.
- Kuusterä, Antti. 1990. Valtio, talous ja valtiontalous. Teoksessa Pertti Haapala (toim.), Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Tampere: Vastapaino, 37–65.
- von Laue, Theodore H. 1960. The state and the economy. Teoksessa The transformation of Russian society: aspects of social. Joint Committee on Slavic Studies. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 209–225.
- Lefgren, J.C. 1975. Banking in the early industrialization of Finland, 1860–1914. Salt Lake City: University of Utah.
- Lento, Reino. 1951. Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939. Helsinki: Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja A:5.
- Leontief, Wassily 1966. The structure of development. Teoksessa Wassily Leontief, (toim.), Input-output economics. New York: Oxford University Press, 41–67.
- Marx, Karl. 1957. Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen osa. Petroskoi: Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike.

- Mathelin, T. G. 1927. Tullskydd och industriell utveckling i Finland sedan 1859-talet. Ekonomiska samfundets tidskrift. Ny serie. Häfte 10/1927, 18–42.
- Mauranen, Tapani. 1985. Maataloustuotteet kauppatavarana – arvioita kauppaan tulleiden kotimaisten maataloustuotteiden määrästä 1870-luvulta II maailmansotaan. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja N:o 17/1985, 29–44.
- Mokyr, Joel. 2002. *The Gifts of Athena. Historical origins of the knowledge economy.* Princeton, N.J., and Oxford: Princeton University Press.
- Myllyntaus, Timo. 1981. Työvoimapolitiikka autonomian ajan alkupuoliskolla. Teoksessa *Kun yhteiskunta muuttuu.* Helsinki: SHS, 155–181
- Ojala, Jari. 1999. Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvuilla. Helsinki: SHS.
- Palmen, K.E. 1894. Om isbrytarefartyg och vintersjöfart. Tekniska föreningens i Finland förhandlingar. Fjortände årgången, 1–67.
- Ojala, Jari, Karonen, Petri. 2006. Business: Rooted in Social Capital over the Centuries. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta, Jari ja Jukka Jalava (toim.), *The Road to prosperity. An economic history of Finland.* Helsinki: SKS, 93–125.
- Ojala, Jari, Nummela, Ilkka. 2006. Feeding economic growth: agriculture. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta ja Jukka Jalava (toim.), *The road to prosperity. An economic history of Finland.* Helsinki: SKS, 65–92.
- Paloheimo, Maare. 2012. Business life in pursuit of economic and political advantages in early-nineteenth-century Finland. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Matti. 1983. *Liikenne Suomessa 1860–1913.* Helsinki: Suomen Pankki. Kasvututkimuksia XI.
- Peltonen, Matti. 1992. Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Helsinki: SHS.
- Pihkala, Erkki. 1969. *Suomen ulkomaankauppa 1860–1917.* Helsinki: Suomen Pankki. Kasvututkimuksia II.

- Pihkala, Erkki. 1970. Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917. Helsinki: Finska vetenskaps-societeten. H. 113.
- Pihkala, Erkki. 1971. Suomen Venäjän-kaupan puitteet autonomian ajan jälkipuoliskolla. Loviisa: SHS. Historiallinen Arkisto 65, 5–81.
- Pintner, Walter McKenzie. 1967. Russian economic policy under Nicholas I. Ithaca: Cornell University Press.
- Pulma, Panu. 1987. Autonominen suuriruhtinaskunta. Teoksessa Seppo Zetterberg (toim.), Suomen historian pikkujättiläinen. Porvoo: WSOY, 373–471.
- Rasila, Viljo. 1982a. Liberalismin aika. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila (toim.), Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Helsinki: Tammi, 13–26.
- Rasila, Viljo. 1982b. Kauppa ja rahaliikenne. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila (toim.), Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Helsinki: Tammi, 89–113.
- Schybergson, Per. 1984. Finlands industri och den ryska marknaden under autonomins tid (1809–1917). Några synpunkt. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys. Turun Historiallinen Arkisto 41, 120–133.
- Simonen, Seppo. 1949. Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa. Maataloutta ja maatalouspolitiikkaa vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Helsinki: WSOY. SKS.
- Smith, Adam. 1933. Kansojen varallisuus. Tutkimus sen olemuksesta ja tekijöistä. Porvoo: WSOY.
- Soininen, Arvo. 1980. Maatalous. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström (toim.), Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi. Helsinki: Tammi, 386–407.
- Suomen valtionrautatiet 1862–1912. Historiallis-teknillis-taloudellinen kertomus. I. Helsinki: Helsingin sentraalikirjapaino ja kirjansitomo. 1912.
- Uotila, Merja. 2014. Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Vattula, Kaarina (toim.). 1983. Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Helsinki: Tammi.
- Viita, Pentti. 1965. Maataloustuotanto Suomessa 1860–1960. Helsinki: Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Kasvututkimuksia I.
- Väyrynen, Raimo. 2012. Suomen pitkä linjapolitiikka, talous ja globalisaatio. Teoksessa Kari Paakkunainen Kari (toim.), Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia. Helsinki: Helsingin yliopisto. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja 2012:2, 261–294.
- Williamson, Jeffrey G. 1996. Globalization, convergence, and history. *The Journal of Economic History*, Vol. 56, No. 2, 277–206.
- Zetterberg, Seppo. 2011. Yhteisellä matkalla. VR 150 vuotta. Helsinki: WSOY.